

Citation style

Bučko, Peter: Rezension über: Nora Berend / Przemysław Urbańczyk / Przemysław Wiszewski, Central Europe in the High Middle Ages. Bohemia, Hungary and Poland, c.900-c.1300, Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2013, in: Český časopis historický, 2014, 3, S. 518-522, DOI: 10.15463/rec.1189726577

# český časopis historický

copyright

This article may be downloaded and/or used within the private copying exemption. Any further use without permission of the rights owner shall be subject to legal licences (§§ 44a-63a UrhG / German Copyright Act).

Nora BEREND – Przemysław URBAŃCZYK – Przemysław WISZEWSKI  
*Central Europe in the High Middle Ages. Bohemia, Hungary and Poland, c. 900–c. 1300*  
New York, Cambridge University Press 2013, 536 s., ISBN 9780521781565.

Publikácia Stredná Európa vo vrcholnom stredoveku je spoločným dielom maďarskej historičky Nory Berend pôsobiacej na Cambridge University a poľských medievistov Przemysława Urbańczyka z Varšavy a Przemysława WiszeWSkiego z Wrocławia. Kniha vychádza v sérii Cambridge Medieval textbooks, ktorá produkuje odbornú spisbu určenú aj pre širšiu verejnosť. Autori predloženej knihy sa doteraz venovali uhorským či poľským reáliám v širších európskych súvislostiach a predkladanou prácou poskytujú „nové svetlo“ na strednú Európu – Čechy, Uhorsko a Poľsko v ich najpodstatnejšom a ak iste aj najproblematickejšom období od roku 900 približne po rok 1300 s prihliadnutím na všetky aspekty stredovekého vývoja. Práve začiatok 14. storočia symbolicky uzatvára epochu stredoeurópskych dejín, kedy vymreli Přemyslovci, Arpádovci a v Poľsku bola na niekoľko desaťročí prerušená kráľovská línia Piastovcov.

Práca je členená na sedem kapitol, vrátane úvodu. Záver neobsahuje. V rámci kapitol sa strieda priestor venovaný Čechám, Uhorsku a Poľsku, mapujúc vždy konkrétny historický aspekt stredovekého vývoja. Publikácia je zároveň obohatená o krátku mapovú prílohu – dve politické mapy stredovekého poľského štátu, mapu Uhorska s vyznačenými biskupstvami, kolegiátnymi kapitulami a kráľovskými hradmi. Ďalej nasleduje mapa Čiech so sídlami biskupstiev, hradmi, klášťormi a tiež hlavnými cestami.

Úctyhodný, takmer štyridsaťstranový úvod podrobne oboznamuje čitateľa s konceptom stredovekej strednej Európy. Autori predstavujú rôzne názory a konceptualizácie pojmu „Central Europe“, „Mitteleuropa“ a tiež „Ostmitteleuropa“ a tiež pojem východná Európa. Tieto geografické označenia mali často politický nádych, napríklad vyjadrovali politický a kultúrny vplyv Nemecka, či sa stali synonymným pre komunistický východný blok. Až vplyvom prelomového roku 1989 sa formuje nový koncept strednej Európy, v minulosti ktorej zohrávali veľkú úlohu väzby na západnú Európu. Základné rozdelenie Európy na východ a západ – pochádzajúce zo stredoveku – bolo zmenou oproti klasickému deleniu z rímskych čias na kultúrny juh a barbarský sever.

Pri spoločných dejinách Čiech, Uhorska a Poľska však autori podčiarkujú, že chýba kultúrna jednota a spoločné povedomie ku strednej/centrálnej Európe. Na druhej strane však možno postrehnúť viaceré spoločné črty a prvky historického vývoja. Možno len súhlasiť s autorami, že každé rozdelenie priestoru je sociálnym a kultúrnym konštruktom, ktoré nie je schopné dokonale identifikovať daný priestor.

Nosnou otázkou pri spoločne koncipovanej histórii Čiech, Uhorska a Poľska je, či existovala stredoveká stredná Európa. Tieto krajiny často podliehali stereotypným názorom a predstavám a boli stavané do kontrastu so západom. Na tieto tri štátne útvary bolo obvykle nazerať ako na zaostané či priam barbarské. Takéto predstavy boli však často zažitým stereotypom a v niektorých prípadoch aj politickou objednávkou zo strany mocnejších oponentov. Autori v krátkosti informujú o niekoľkých prameňoch takejto povahy – Thietmar z Merseburgu či Otto z Freizingu. Okrem akýchsi zažitých názorov na český, uhorský či poľský priestor, medzi unifikáčnými prvky trochu „ríš“ patrili aj politické aliancie a sobáše. Vzájomné spolužitie a susedstvo však nebolo jednoduché a nezaobišlo sa bez konfliktov. Obojstranná animozita fungovala medzi Čechami a Poľskom, kedy Přemyslovci a Piastovci súperili o väčší vplyv a moc. Efemérne zjednotenie prišlo až počas panovania Václava II. či jeho syna Václava III. Predtým niektorí panovníci ovládali dva z troch predmetných štátnych útvarov.

Na tomto mieste je však vhodné doplniť myšlienku autorov, pretože z tohto vzorca sa vymyká Uhorsko. Žiaden z Piastovcov ani Přemyslovcov nevládol v Uhorsku (okrem spomenutého Václava III.) a naopak žiaden člen arpádovskej dynastie nepanoval v Čechách ani v Poľsku. Nové politické a medzinárodne smerovanie sa udialo až v 14. storočí s Luxemburgovcami v Čechách a Anjouovcami v Uhorsku. V roku 1335 sa dokonca uskutočnilo medzinárodné stretnutie troch kráľov, ktoré vyznačovalo nové obdobie v dejinách Českého, Uhorského a Poľského kráľovstva. 14. storočie sa však nachádza už za hranicami predloženej publikácie. Hlavným problémom však zostáva, či je možné uchopiť dejiny Čiech, Uhorska a Poľska spolu, keď koncept strednej Európy pochádza až z moderných čias. Tieto tri stredoveké štátne útvary mali však spoločné prvky feudalizmu, ďalej aj podobnosti v rámci vzťahu panovník – cirkev. Práve kresťanstvo, západné, bolo zjednocujúcim faktorom, hoci tri štáty sa nachádzali v priestore medzi západným a východným kresťanstvom (resp. cirkvami od roku 1054). Ponímanie dejín Čiech, Uhorska a Poľska však v sebe skrýva širšiu problematiku. Uhorské dejiny totiž zahŕňajú aj dejiny Slovenska a čiastočne aj Chorvátska, Bosny, Transylvánie a niektorých srbských regiónov.

Cieľom autorov nie je implementovať nové rozdelenie či chápanie Európy, ale v rámci neutrálneho termínu stredná Európa osvetliť nielen vývoj v troch predmetných útvaroch, ale vývoj v pravom slova zmysle s prihliadnutím na vlastné špecifiká a tiež historické podobnosti.

Prvá kapitola je venovaná najstarším časom, je teda stručným osvetlením najvýznamnejších historických udalostí a archeologických nálezov v rámci praveku a staroveku. Autori načrtávajú vývoj v rímskej provincii Panónia a naskoľujú aj otázku kontinuity rímskeho/románskeho obyvateľstva a štruktúr. Ďalej sa dočítame, že v Panónii v 5. a 6. storočí pretrvalo niekoľko biskupstiev a taktiež, že sú dochované aj rímske toponymia. Takéto zaujímavé fakty by si však žiadali uviesť príklady a taktiež zdroj či prameň. Ďalší priestor je venovaný avarskému kaganátu a príchodu Slovanov. V krátkosti je osvetlená aj genéza Veľkej Moravy. Na tomto priestore (strana 56) však absentujú informácie o kniežati Pribinovi v Nitre. Autori konštatujú, že „podľa niektorých (prameňov), Pribinovo predchádzajúce sídlo bolo v Nitre“. Bolo by však vhodné predstaviť aj prameň – *Conversio Bogoariorum et Carantanorum* (Spis O obrátení Bavorov a Korutáncov) a čitateľom prezradiť informáciu, že už okolo roku 828 salzburský arcibiskup Adalrák vysvätil kostol na Pribinovo majetku Nitrava.<sup>1</sup> Samotný spis je spomínaný o niekoľko strán ďalej, a však už v súvislostiach s Metodovou arcibiskupskou hodnosťou. Pri prehľadnom a jasnom historickom prehľade (vrátane niektorých prameňov) absentuje jeden z najdôležitejších diplomatických prameňov, listina pápeža Jána VIII. zvaná *Industriae Tuae* z roku 880.<sup>2</sup>

Ďalej je priestor venovaný etnogenéze Maďarov a ich výskytu v prameňoch od najstarších zmienok. Taktiež sa autori venujú štruktúre staromaďarskej spoločnosti a náboženstvu. Ako autori podotýkajú najproblematickejším a najmýtizovanejším je usadenie Maďarov v Panónskej nížine, ktoré je v maďarčine nazývané „honfoglalás“. V rámci tejto kapitoly sú osvetlené aj počiatky Čiech a Přemyslovcov, ktoré sú čiastočne späté s Veľkou Moravou. Stručne sa dozvedáme aj o začiatkoch a genéze poľského štátu a Poliakov. Ďalšia časť sa venuje vzťahu ľudu a postupne sa etablujúcich dynastií Přemyslovcov, Arpádovcov a Piastovcov. V rámci českého priestoru sú čitateľovi výstižne podávané informácie o najvýznamnejších prameňoch týkajúcich sa prvých

1 Lubomír HAVLÍK (ed.), *Magnae Moraviae fontes historici*, III. Prameny k dějinám Velké Moravy, Brno 1969, s. 312.

2 Touto listinou pápež prijal Veľkú Moravu ako pápežské léno a Metodovi udelil titul metropolitného arcibiskupa Veľkej Moravy. L. HAVLÍK (ed.), *Magnae Moraviae fontes historici*, s. 197–208, č. 90.

Přemyslovcov, či už Kristiánova legenda alebo Kosmova kronika. K najstarším poľským dejinám sú to Poľská kronika a kronika Galla Anonyma. O prvých maďarských vládcov zase referuje Konštantín Porfýrogenet vo svojom diele *De administrando imperio*. Počiatky staromaďarskej spoločnosti sú však do značnej miery mýtizované s nedostatkom relevantných prameňov.

Druhá kapitola sleduje vývoj a premenu pohanských útvarov na kresťanské ríše. Táto zmena sa diala pod vedením politických špičiek často aj s vplyvom franskej ríše, resp. otovského impéria. Vzostup cisárskej moci na západe zohrával významnú rolu vo formovaní nových štátnych útvarov. Táto tendencia vyvrcholila počas panovania Ota III. (996–1002). Vtedy Poľsko a Uhorsko získali vlastné arcibiskupstvá. Ako autori odkazujú, meno Oto dostali synovia vládcov v Poľsku, Uhorsku a Benátkach. V prípade Uhorska však žiaden prameň nespomína Ota, syna Štefana I. Čo sa týka Čiech na prelome 10. a 11. storočia, biskupstvo v Prahe bolo podriadené mohuškému arcibiskupovi. Autori podotýkajú, že kristianizácia bola neoddeliteľnou súčasťou mocenského boja medzi súperiacimi elitami. Kristianizácia Čiech bola realizovaná najmä zo strany biskupa z Regensburgu. Tento proces bol zavŕšený začiatkom 11. storočia až so šírením svätováclavského kultu a s osobou svätého Vojtecha. Napriek tomu nedošlo k vytvoreniu pražského arcibiskupstva v ranom období budovania českého štátu.

Počiatky poľskej cirkvi sú tiež úzko späté s aktivitami nemeckých vládcov, predovšetkým spomínaného Ota III. Na druhej strane, kristianizácia Maďarov bola zložitejším procesom. Určujúcim bodom bola bitka pri Augsburgu v roku 955, ktorá donútila Maďarov viesť nový spôsob života. Časť maďarských elít prijala krst v Konštantínopole už v polovici 10. storočia. Táto orientácia na východný rítus vyvrcholila vytvorením arcibiskupstva zvané Tourkia. O tejto cirkevnej správe je však len málo informácií. Za panovania kniežata Gejzu však dochádza k orientácii na západ. Rezidua veľkomoravského kresťanstva mohli tiež zohrávať rolu v kristianizácii Maďarov. Autori však konštatujú, že neexistuje priamy dôkaz. Na tomto priestore sa však dá oponovať, pretože cirkevné inštitúcie v Nitre (Nitrianske biskupstvo, Zoborský kláštor) majú veľkomoravský pôvod a čiastočne pretrvali v 10. storočí a boli quasi obnovené na začiatku 11. storočia.

Autori ďalej opisujú postupnú konsolidáciu panovníckej moci, zahranično-politické vzťahy ako aj fungovanie cirkevných inštitúcií od konca 10. storočia. Na českom priestore sú tieto aspekty spojené s osobou svätého Vojtecha, pražského biskupa a neskoršieho patróna Čiech, Poľska aj Uhorska. V rámci vývoja Poľska sa dočítame o expanzii počas Mieškovej vlády a o boji poľskej cirkevnej správy o nezávislosť na nemeckých cirkevných provinciách. V Uhorsku sa musel nový veľkoknieža a neskorší kráľ Štefan vysporiadať s rezistentnými pohanskými kniežatami. Známy je najmä pokus Štefanovho príbuzného, Kopáňa, ktorý chcel získať veľkokniežací stolec. Možno len súhlasiť s autormi, že korunovácia Štefana za uhorského kráľa bola vrcholom jeho politického úspechu. Otázka, za akých okolností Štefan získal korunu, je však nejasná a interpretuje sa rozlične. Autori hovoria, že Hartvik, autor Legendy svätého Štefana, „vsunul“ do Štefanovej hagiografie pasáž o poslaní koruny z Ríma a zároveň o vindikácii práv kráľa nad spravovaním cirkvi (tzv. apoštolské práva uhorských kráľov). Dodajme, že tieto apoštolské práva v Hartvikovej legende môžu súvisieť s uhorsko-normanskými vzťahmi na začiatku 12. storočia a tiež so césaropapizmom normanských vládcov.<sup>3</sup> Ďalej sa dozvedáme aj pôvode uhorských korunovačných klenotov, najmä koruny, ktorej datovanie dodnes vyvoláva polemiky. Pri výpočte uhorských biskupstiev na s. 155 však chýba Vác, Bihar a Oradea. Tvrdenie, že biskupstvá založili Štefanovi nasledovníci je veľmi otáznne. Prvá tretina 11. storočia však do nových štátnych útvarov priniesla aj viaceré vnútrodynastické konflikty a časté striedanie panovníkov.

3 Vincent MÚCSKA, *Uhorsko a cirkevné reformy 10. a 11. storočia*, Bratislava 2004, s. 62.

Ďalšia kapitola sa venuje politickému životu v rokoch 1050–1200. S prijatím kresťanstva už nastáva divergencia spoločných prvkov vo vývoji Poľska, Uhorska a Čiech. Odlišnosti možno nájsť aj v systéme panovníckej vlády. Poľsko bolo rozdelené na kniežatstvá a len veľmi príležitostne tu panovali králi. V Uhorsku nedošlo k prerušeniu kráľovskej línie. Čechy sa stali súčasťou Svätej rímskej ríše a niektorí z Přemyslovcov získali kráľovskú korunu. K vrcholom ich politiky patrí zlatá bula sicílska z roku 1212, vydaná cisárom Fridrichom II., ktorou Přemyslovcom potvrdil dedičnosť českej koruny. V prípade Poľska je pozorovaná politická a územná fragmentácia, kde však vojenská hegemonia nahradila princíp seniorátu. V rámci uhorských panovníkov autori prehľadne uvádzajú okolnosti ich nástupu na trón. Aj v Uhorsku bola postupne presadzovaná primogenitúra na miesto seniorátu. Autori rovnako predstavujú vývoj titulatúry panovníkov a dvorské hodnosti v Poľsku, Čechách a Uhorsku. Ďalšia časť sa venuje aj vzniku vojenskej organizácie a prvotnej šľachty. Uhorsko aj v tomto prípade malo niekoľko špecifik. Vojenskú zložku tu tvorili Pečenehovia, Sikuli ale aj moslimovia popri rytieroch zo západoeurópskeho prostredia a podobne. Autori uvádzajú aj šľachtu zo sprievodu uhorských kráľovien, napríklad to bol Beloš, brat kráľovnej Heleny, manželky Bela II. Na tomto priestore však bolo vhodné uviesť, že Beloš pochádzal zo srbského kniežacieho rodu Vukanović.

Ďalší priestor je venovaný aj zahraničným vzťahom, predovšetkým s impériami – Svätou rímskou ríšou a Byzanciou. Autori konštatujú, že politické aliancie a animozity Čiech, Poľska, Kyjevskej Rusi, Svätej rímskej ríše a Byzancie spolu s pápežstvom vytvárali často zázemie pre uhorské záujmy. Přemyslovské záujmy sa orientovali najmä na nemecký priestor. Formálna nemecká zvrchovanosť tak často slúžila ako zbraň proti nepriateľom. Piastovci sa orientovali aj na Škandináviu, Uhorsko a Čechy však nenechávajú stranou.

Dôležitú úlohu zohrávala aj expanzia. V prípade politicky nejednotného Poľska to boli najmä Lužica, Červené hrady, Pomoransko či Prusko. Uhorsko postupne anektovalo Sriem. Chorvátsko, Dalmáciu, Bosnu a svoj vplyv rozšírilo aj na Halič.

Nasledujúca kapitola popisuje spoločnosť a ekonomiku v 11. a 12. storočí. Zaujímavé sú najmä odhady počtu obyvateľov a hustoty osídlenia. S tým úzko súvisí aj zloženie obyvateľstva resp. etnická štruktúra krajiny. V Uhorsku bola populácia výrazne heterogénna. Okrem Maďarov, Slovanov tu boli aj Sikuli. Autori ďalej uvádzajú aj Rusov ako pohraničnú stráž. V Uhorsku aj Poľsku sa nachádzali židia s titulom „hostia“ (*hospites*). Podotýkame, že vrstvu hostí tvorilo najmä nežidovské obyvateľstvo germánskeho alebo románskeho pôvodu. Autori načrtávajú v krátkosti aj problematiku románskeho obyvateľstva (Taliani, Valóni) v Uhorsku a tiež nemeckých hostí usadených najmä v Transylvánii. Na poľskom priestore sa dokonca nachádzali aj Normani. K tomuto zaujímavému faktoru však mohli autori uviesť viac informácií. S početnosťou iných etník sa môžeme stretnúť aj v Prahe, ktorá sa koncom 11. storočia profiluje ako multietnické mesto.

Šiesta kapitola práve sleduje cirkevné dejiny, vývoj cirkvi a jej inštitúcií v predmetných regiónoch. Autori hovoria, že otázka veľkomoravskej slovanskej liturgie na českom priestore doteraz nie je vyriešená. Načrtávajú aj vplyv východného kresťanstva v areáli, avšak nesprávne s použitím termínu Pravoslávna cirkev pre obdobie pred rokom 1054. Ďalej sa v texte dozvedáme o vzniku biskupstiev, nižšej cirkevnej správy ako aj o významnejších sakrálnych stavbách od najstarších čias po koniec 12. storočia. Takisto tu nachádzame prehľadné informácie o najstarších kláštoroch, napr. Břevnov, Sázava v Čechách, Tyniec a Mogilno v Poľsku, Pannonhalma v Maďarsku a pod. Autori v tejto kapitule mapujú aj jednotlivé kláštorne rehole vo vyznačenom priestore. Nepostrádateľným aspektom cirkevných dejín bol vzťah panovníka k domácejmu cirkevnému prostrediu a takisto aj k pápežstvu. Autori sa venujú aj tomuto javu.

V tejto kapitole je priestor venovaný aj písomníctvu, ktoré bolo najmä v najstarších časoch spojené s cirkvou a cirkevným prostredím. Predstavené sú najvýznamnejšie písomné pamiatky, v Čechách je to Kristiánova legenda či Vyšehradský kódex a Kosmova kronika. V Poľsku bola situácia odlišná a autori tu nachádzajú menej pamiatok pre staršie obdobie. V Uhorsku sa zachovalo niekoľko významných kódexov, ktoré sú však len okrajovo spomínané (Nitriansky kódex, mylne označený ako Szelepcsényho kódex, Codex Albensis a pod.) Autori správne postrehujú, že najstarším centrom písomníctva bol Pannonhalmský kláštor. Kapitolu uzatvára pasáž o uhorskej kancelárii a vydávaní uhorských listín, pri ktorých sa spomína inštitút hodnoverných miest (*loca credibilia*) s odkazovaním na nasledujúcu kapitolu. Tu však možno vyčítať autorom, že takéto rozdelenie jedného tematického celku do dvoch kapitol môže byť máľúce.

Posledná, siedma kapitola sa venuje vývoju v 13. storočí. Predovšetkým ide o zmeny v porovnaní s 11. a 12. storočím. Rolu tu zohrávali viaceré prvky, spomedzi ktorých to boli výrazný mocenský vzostup šľachty, Tatársky (mongolský) vpád či rast významu miest. 13. storočie prinieslo aj politickú fragmentáciu vo všetkých troch štátnych útvaroch. Šľachta sa často dostávala do popredia a ovplyvňovala politické dianie v krajine. Spomínané storočie však prinieslo aj zahranično-politické konflikty, medzi Českým a Uhorským kráľovstvom to bol známy boj o babenberské dedičstvo. V Poľsku zase Piastovci viedli súboje v rádom nemeckých rytierov.

Autori predstavujú aj vývoj miest, predovšetkým emancipáciu hostovských a kupeckých komunít na mestá v pravom slova zmysle. V Uhorsku a Čechách išlo aj postupné zavedenie mestského práva. Priestor je opäť venovaný aj kultúrnej sfére, najmä nárastu vzdelanosti a písomníctva. Kapitolu symbolicky uzatvára efemérne zjednotenie Čiech, Poľska a Uhorska pod vládou Přemyslovcov. Po roku 1306 však dochádza k chaosu a bojom o trón. V priebehu 14. storočia vývoj smeruje k postupnej konsolidácii a nástupu nových dynastií.

Stredná Európa vo vrcholnom stredoveku – Čechy, Uhorsko a Poľsko v rokoch 900–1300 je prínosným historickým dielom mapujúcich všetky aspekty vývoja troch štátnych útvarov v podobe prijateľnej pre laickú aj odbornú verejnosť. Autori sa nevyhli drobným chybám a istej generalizácii, čo je však pri hutných a spoločných dejinách odpustiteľné a pochopiteľné. Autori len v malej miere pracujú s prameňmi, čo práci uberať na odbornosti. Možno však tiež konštatovať, že časté striedanie pasáží o troch predmetných kráľovstvách narúša celkový dojem a sčasti pripravuje čitateľa o čitateľský zážitok. Práca však celkovo prináša nový pohľad na strednú Európu a vhodným štýlom môže oboznámiť anglofónneho čitateľa s problematikou stredovekých Čiech, Uhorska a Poľska. Pre Stredoeurópanov prináša kompaktný historický prehľad so všetkými hlavnými regionálnymi aspektmi vrcholného stredoveku, ktoré by inak bolo potrebné pracne excerpovať z mnohých publikácií a prác.

Peter Bučko

Daniela DVOŘÁKOVÁ

*Čierna kráľovná Barbora Celjská (1392–1451).*

*Životný príbeh uhorskej, rímsko-nemeckej a českej kráľovnej*

Budmerice–Bratislava, Vydavateľstvo RAK – Historický ústav SAV 2013, 303 s., ISBN 978-80-85501-60-5.

Predznamenáním knihy je cyklus pôsobivých, väčšinou málo známych barevných reprodukcí, v jejichž popiskách se skrývá kľíč k celej biografii spolu s ústrednou otázkou: je negativní obraz kráľovny Barbory jako ženy bez mravních a sexuálních zábran pravdivý? Působivé entré je vi-